

יסודות סדר נשים

שיעור שני

קידושין כמצוה

רקע

בעזרת ה' נקדיש את החודש הקרוב לעיון בסוגיות הנוגעות למהות הקידושין. סוגיות אלו אינן מרוכזות במקום אחד, ולכן לימודינו לא יהיה לפי סדר המסכת. בלי נדר בחורף נתחיל בלימוד מסכת קידושין באופן רציף יותר.

בשיעור הקודם עמדנו על ההבדל בין הנישואין לקידושין: נישואין הם עצם חיי האישות, ואילו מעשה הקידושין הוא המעשה ההלכתי-משפטי הקודם לחיי האישות. בהתאם לכך, הנישואין היו קיימים גם לפני מתן תורה, ואילו מעשה הקידושין הוא חידוש של התורה. במהלך השיעור ראינו שתי דרכים בהבנת חידוש התורה במושג הקידושין: לפי הרמב"ן התורה חידשה את מושג האישות – חלות הלכתית המשנה את מעמדה של האשה מפנויה לאשת איש, ואילו לפי הרמב"ם התורה לא חידשה את מושג האישות אלא ציוותה להקדים קניין לפני תחילת חיי האישות.

בשיעור זה נעיין לאור שתי תפיסות אלו במחלוקת הראשונים האם יש מצוה במעשה הקידושין.

מקורות

א. גמ' קידושין מא. "האיש מקדש... מלמיתב ארמלו"

ר"ן טז. ד"ה איכא דאמרי

ב. גמ' ביצה לו:–לז. "מתני'... אשה ובנים"

[גמ' מו"ק יח: "אמר שמואל... מצוה אסור"]

ג. גמ' כתובות ז: "תנו רבנן מברכין ברכת חתנים... אקידושא"

רא"ש כתובות פ"א סי' יב "ויש שכתבו שצריך לברך ברכת אירוסין..."

ר"ן כתובות ב. ד"ה והתיר לנו

רמב"ם הל' אישות פ"ג הכ"ג

[ריטב"א כתובות ז: ד"ה ונהגו ברוב]

ד. רמב"ם ספר המצוות מצוה ריג

הל' אישות פ"א הל' א-ג

ה. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סי' רפד [=תשובת הרמב"ן לרבנו יונה] "וכך אמרו... הרשות בידו"

ריטב"א כתובות ז: ד"ה ונהגו ברוב

ונהגו ברוב המקומות לומר ברכה זו אחר הקידושין, ואיכא דקשיא ליה דהא קיי"ל דכל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן, והרמב"ם ז"ל הפריז על המדה ואמר (פ"ג מהל' אישות הכ"ג) שאם קדש ולא בירך לא יברך אחר הקידושין שזו ברכה לבטלה מה שנעשה כבר נעשה, ולא מילתא היא, דהתם הוא בברכת המצות שצריך להקדים ברכה למעשה וזו אינה ברכת המצות כלל כדפרי' לעיל, ואילו היתה ברכת המצות היה לנו לומר אקב"ו

על הקידושין ולא היה לנו לומר וצונו על העריות, שהיכן מצינו ברכה על האיסור אטו מברכין אשר אסר לנו אבר מן החי והתיר לנו את השחוט, ועוד מה ענין חופה לכאן שאין אנו עושין בכאן מצות חופה, ועוד אם ברכת המצות היא היאך אין הארוס מברך אותה לא מצינו בשום מקום שזה עושה מצוה וזה מברך בשבילו, אלא ע"כ ברכה זו אינה אלא כעין קידוש על מה שקדשנו הקדוש ברוך הוא יותר משאר האומות בענין פריה ורביה, ולפיכך אנו מסדרין עליה שצונו על העריות שאין קידושין תופסין בהם ואפי' הארוסות שהקידושין תופסין בהן אסר לנו עד שתכנס לחופה, ומפני שהברכה היא כעין קדושה כדכתיבנא לעיל לפיכך נהגו כל ישראל לאומרה על הכוס ואף על פי שאין זה מעכב וכמו שכתב הרמב"ם ז"ל, מעתה ראוייה היא לאומרה אחר הקידושין שכן כל ברכה של קדושה מברכין אותה אחר שחלה הקדושה, וכן הדין נותן, אלא שבקצת מקומות נהגו לברך אותה קודם הקידושין, ויש לתת טעם לדבריהם כי אף על פי שאינה ברכת המצות כיון שעומדת במקום ברכת המצות מקדימין אותה להקדים ברכה למעשה, ואין מבטלין מנהג בדבר זה.

ומ"מ יש לשאול טעם למה אין מברכין ברכת המצות על הקידושין, והרמב"ם ז"ל נתן טעם לדבר, שאין מברכין על מצוה שאין עשייתה גמר מלאכתה (מנחות מ"ב ב') וזו אינה נגמרת אלא בחופה, ואפילו קידש בשעת החופה אין בדין שיהיו מתקנין ברכה לזו ולא לזו דליחזו מילי דרבנן כחוכא וטלולא, והרב החסיד ז"ל היה נותן טעם לדבר כי לפי שהקידושין תלוי ברצון שניהם ודילמא הדר ביה חד מינייהו לא תקנו בו ברכת המצות, ומפני זה נהגו ג"כ ברוב המקומות שלא לברך ברכת האירוסין אלא לאחר הקידושין, ואין טעם זה נכון.

ובירושלמי משמע שצריך לברך על הקידושין ברכת המצות קודם הקדושין דאמרינן התם בפרק הרואה (ה"ג) כל המצות כולן מברך עליהן בשעת עשייתן חוץ מן התקיעה וי"א אף חוץ מקדושין בבעילה, אלמא קידושין דכסף או שטר היו מברכין ברכת המצות קודם הקידושין, ולפי מה שפשט המנהג בישראל נראה שקבלו שאין זה שיטת התלמוד בבלי שלנו, ולא הזכיר שום גאון ברכה זו בשום מקום ומנהגן של ישראל תורה, ובתוספות כתבו בשם רבינו יחיאל ז"ל מפאריש שהיה מנהיג לברך על פי הירושלמי מכיון דלא חזינן בגמ' דילן להדיא דפליג בהא, כי הרבה ברכות אנו מברכין שאין בתלמוד שכבר נתן לנו כלל לברך על המצות, והמנהג מנהג טעות היה לפי שסבורין דקידושי אשה רשות דכי יקח איש אשה רשות, ואינו כן אלא מצוה היא כמו שיש מצוה בפריה ורביה, ומה שאמרו בפרק התכלת (שם) שאין מברכין על מצוה שאין עשייתה גמר מלאכתה, נראה ודאי דלא קשיא עליה דרבינו ז"ל, דאינו אלא כגון עשיית סוכה ועשיית ציצית שאין העשייה עושה כלום בעיקר המצוה עד שילבש טליתו וישב בסוכתו בחג, אבל הקידושין עצמן עושין מעשה גמור להתירה לו ע"י חופה ולאוסרה לכל העולם ומצוה באפי נפשה היא ולמה לא יברך עליה, אלא שמנהג מכריע ואמרינן בירושלמי (יבמות פ"ז ה"ג) כל הלכה שהיא רופפת בידך פוק חזי מאי עמא דבר ונהוג כותיהו.

שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ם סי' רפד

וכך אמרו, כל הפוחת לבתולה ממאתים ולא למנה ממנה, הרי זה בעילתו בעילת זנות. וכך אמרו, במקדש על תנאי ובעל אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות. והטעם לכלן, מפני שהקידושין והחופה מצות עשה. וכל שבא לישא אשה שתהיה אסורה לכל אדם, וקנויה לו לירשה, וליטמא לה, אמרה תורה יקדש ויכנס לחופה ויברך ברכת חתנים בעשרה. ואם הקדים לבא על ארוסתו בבית חמיו, לוקה מכת מרדות. ואם אחר שהכניסה בביתו הקדים ובא עליה בלא ברכה, אסורה לו כנדה. וכן, כל שלא כתב לה מאתים, סבורה היא כיון שאינו נוהג עמה כבעל, ענינו נתן בגירושין, הויה לה גרושת הלב. הא אילו רצה שתהיה לו פילגש, שלא תהא קנויה לו, ולא אסורה על אחרים, ולא קדש כלל, הרשות בידו.

הסבר הסוגיה

האיש מקדש בו ובשלוחו... השתא בו מקדש, בשלוחו מיבעיא? מצוה בו יותר מבשלוחו...
האשה מתקדשת בה ובשלוחה, השתא בשלוחה מיקדשא, בה מיבעיא? אמר רב יוסף:
מצוה בה יותר מבשלוחה.
[גמ']
[קידושין מא.]

הגמ' [קידושין מא.] אומרת שעל אף שניתן לקדש על ידי שליח, ראוי שהאדם יקדש בעצמו, שכן "מצוה בו יותר מבשלוחו". הגמ' מוסיפה ואומרת עיקרון זה גם לגבי האישה: ראוי שהאישה תקבל את קידושיה בעצמה, משום ש"מצוה בה יותר מבשלוחה". מדברי הגמ' עולה שיש מצוה במעשה הקידושין.

הראשונים נחלקו במהותה של מצוה זו. הר"ן כותב:

אשמעין מתניתין דמצוה בה יותר מבשלוחה, דאף על גב דאישה אינה מצוה בפריה ורביה, מכל מקום יש לה מצוה, מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצוותו.

[ר"ן קידושין טז. ד"ה איכא דאמרי]

מדברי הר"ן עולה שהמצוה האמורה היא מצות 'פרו ורבו', ולכן הוא נזקק לבאר מדוע מצוה זו שייכת גם לגבי האישה, על אף שהיא אינה מצווה בה.

הבנה זו משתעת מדברי הגמ' בביצה [לז:] השואלת מדוע המשנה [שם] מונה את האיסור לקדש אישה בשבת וביום טוב בכלל הדברים שהם "משום רשות" – "והא מצוה קעביד". הגמ' מתרצת: "לא צריכא דאית ליה אישה ובנים", ולכן כבר נפטר ממצות 'פרו ורבו'. נראה מכך שהמצוה שבקידושין היא מחמת קיום מצות 'פרו ורבו' הנעשה על ידה.

נעמיק את ההגדרה העולה מדברי הר"ן. כעיקרון, דברי התורה מתחלקים לשתי קבוצות: מצוות ודינים - ציוויים המוטלים על האדם, והגדרות הלכתיות שונות שקובעת התורה (בדיני ממונות, בטומאות וטהרות ובתחומים נוספים)¹. לדברי הר"ן, קידושין ביסודם שייכים לעולם הדינים, שכן זהו אופן יצירת האישות, ועם זאת יש בכך מצוה, משום שזו הדרך לקיום מצות 'פרו ורבו'².

תפיסה עקרונית זו מצויה באופן קיצוני יותר בדברי הרא"ש לגבי ברכת האירוסין:

ונראה לי כי ברכה זו אינה ברכה לעשיית המצוה, כי פריה ורביה היינו קיום המצוה, ואם לקח פלגש וקיים פריה ורביה אינו מחוייב לקדש אישה, וכן הנושא זקנה איילונית או עקרה וכן סריס חמה שנשא מברכין ברכת חתנים, ואין חיוב במצוה זו שאין בה קיום מצות פריה ורביה, והילכך לא נתקנה ברכה במצוה זו.

[רא"ש כתובות פ"א סי' יב]

לדברי הרא"ש, ברכת האירוסין אינה ברכת המצוות, הואיל ואין בכך מצוה: המצוה היא 'פרו ורבו', וניתן לקיים מצוה זו עם פילגש ללא קידושין³.

שיטה שונה עולה מדברי הרמב"ם. בספר המצוות כותב הרמב"ם:

והמצוה הר"ג היא שציונו לבעול בקדושין ולתת דבר ביד האישה או בשטר או בביאה. וזו היא מצות קדושין.
[ריג]

מפורש בדבריו שהקידושין מהווים מצות עשה מצד עצמם, ללא תלות במצות 'פרו ורבו'⁴. ואם כן, אמנם מצות הקידושין אינה מצוה חיובית המוטלת על כל אחד, אך הרוצה לישא אישה, מצווה להקדים קניין לחיי האישות.

הרמב"ם חוזר על שיטתו בתחילת הלכות אישות:

¹ הבחנה זו מפורשת בדברי הרמב"ם בספר המצוות [מ"ע צו; מ"ע קט].
² עי' ריב"ש [סי' שצח] הנחלק בעניין זה עם רבי חסדאי קרשקש, האם קידושין הם דין או מצוה. [וע"ע בדברי הר"ן פ' ערלא [ביאור לסהמ"צ לרס"ג מ"ע סט] המביא ראיות שונות שקידושין הם דין ולא מצוה].
³ עם זאת, נראה שגם לשיטת הרא"ש, המקדש אישה לשם קיום פריה ורביה עושה מצוה, ומטעם זה הגמ' בקידושין [מא.] אומרת לגבי קידושין "מצוה בו יותר מבשלוחה".
⁴ כן מפורש בדברי רבי אברהם בן הרמב"ם [ש"ת ברכת אברהם סי' מד]. [ניתן היה לטעון שקיימת נפקא מינה בין שיטת הרמב"ם לשיטת הר"ן, לגבי חיוב אישה במצות הקידושין: בדברי הר"ן דלעיל מפורש שמצות הקידושין אמורה על האיש בלבד, משום שרק הוא מצווה ב'פרו ורבו'. לעומת זאת, לשיטת הרמב"ם ניתן היה להבין שגם האישה מצווה בה. אמנם מדברי הרמב"ם בספר המצוות [בסוף מניין מצוות העשה] מפורש שמצות הקידושין מוטלת על הזכרים בלבד, ונראה שמקורו הוא בכתוב "וכי יקח איש אשה". וע"ע שו"ת נודע ביהודה [מהד"ת אה"ע סי' א] ושו"ת שבט הלוי [ח"ו סי' רז אות א].]

קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק, אם רצה הוא והיא לישא אותה מכניסה לביתו ובוועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה. כיון שנתנה תורה, נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה, יקנה אותה תחילה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאישה, שנאמר 'כי יקח איש אשה ובא אליה'. וליקוחין אלו מצות עשה של תורה הם. [הל' אישות פ"א הל' א-ב]

הרמב"ם פותח בתיאור הקידושין כמצות עשה, רק לאחר מכן מוסיף הרמב"ם שהקידושין מגדירים את האישה כמקודשת וכאשת איש:

אישה שנקנית באחד משלשה דברים אלו, היא הנקראת מקודשת או מאורסת. וכיון שנקנית האישה ונעשית מקודשת, אף על פי שלא נבעלה ולא נכנסה לבית בעלה הרי היא אשת איש והבא עליה חוץ מבעלה חייב מיתת בית דין, ואם רצה לגרש צריכה גט. [שם, הל' ב-ג]

עולה מכך, כפי שדייקנו בשיעור הקודם, כי לשיטת הרמב"ם הקידושין ביסודם הם מצות עשה – הקדמת מעשה קניין לחיי האישות, ובנוסף לכך הקידושין מגדירים את האישה כאשת איש.

בהתאם לשיטתו, הרמב"ם מגדיר את ברכת האירוסין כברכת המצוות:

כל המקדש אישה, בין על ידי עצמו בין על ידי שליח, צריך לברך קודם הקידושין הוא או שלוחו ואחר כך מקדש, **כדרך שמברכין קודם כל המצוות**. [הל' אישות פ"ג הכ"ג]

נעמיק בביאור הראשונים על פי ההגדרות שעלו בשיעור הקודם למושג האישות. בשיעור הקודם ראינו שלפי הרמב"ם פרשיית הקידושין והגירושין חידשה את מושג האישות. לעומת זאת, לפי הרמב"ם האישות ביסודה היא מושג מציאותי הקיים גם אצל בני נח. בהתאם לכך, פרשיית הקידושין אינה מחדשת את מושג האישות, אלא היא מצווה להסדיר את חיי האישות בקניין מקדים.

הרא"ש הולך בדרכו העקרונית של הרמב"ם, ולכן הוא סבור שאין כל מצוה בקידושין: פרשיית הקידושין רק מלמדת כיצד ליצור אישות, אך אין חובה שבין האיש לאישה תיווצר דווקא אישות; האישה יכולה להיחשב פילגש, ועמה הוא יקיים את מצות 'פרו ורבו'. בגישה עקרונית זו נוקט גם הר"ן, ולכן לשיטתו הקידושין אינם מהווים מעשה מצוה מצד עצמו. עם זאת, לשיטתו הקידושין מהווים חלק מחובת התעסקות האדם בפריה ורביה, ומטעם זה יש בהם מצוה. לעומתם, הרמב"ם נאמן לתפיסתו העקרונית, על פיה פרשיית הקידושין באה לצוות על הסדרת חיי האישות בקניין מקדים, ולכן ברור שהקידושין מהווים מצות עשה.

עם זאת, למרות שלשיטת הרמב"ם פרשיית הקידושין חידשה את המושג אישות, והוא אינו חייב להסכים עם שיטת הרמב"ם שהקידושין מהווים מצוה, למעשה הוא מסכים עם הרמב"ם ולדעתו הקידושין הם גם מצוה וגם קניין המחדש את מושג האישות. כן כותב הרמב"ם בתשובתו לרבנו יונה מגירונדי:

מפני שהקידושין והחופה מצות עשה. וכל שבא לישא אישה, שתהיה אסורה לכל אדם וקנויה לו לירשה וליטמא לה, אמרה תורה: יקדש ויכניס לחופה ויברך ברכת חתנים בעשרה⁵ [ש"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ם סי' רפד]

⁵ וכן מפורש בריטב"א [כתובות ז: ד"ה ונהגו].

ומפורש בדבריו שיש מצוה במעשה הקידושין⁶, ומכאן שהרמב"ן רואה בפרשיית הקידושין אמירה כפולה: גם חידוש של מושג האישות, וגם ציווי על האופן בו יש לקיים את חיי האישות - על ידי החלת קניין אישות⁷.

סיכום

מדברי הראשונים עולה מחלוקת בהבנת הכתוב "כי יקח איש אשה ובעלה": לפי הרא"ש והר"ן כתוב זה מלמד על דרך יצירת האישות, אך אין בו ציווי על מעשה הקידושין. לעומת זאת, הרמב"ם רואה בכתוב זה מצוה על מעשה הקידושין.

שיטת הרמב"ם בנויה על תפיסתו העקרונית, שמושג האישות אינה חידוש של התורה, אלא החידוש הוא הציווי על הסדרת האישות באמצעות קניין מקדים. עם זאת, גם הרמב"ן החולק ורואה בפרשיית הקידושין והגירושין חידוש של מושג האישות, סבור שהקידושין אינם דין בלבד אלא גם מצות עשה.

⁶ הריב"ש [סי' שצח] מוכיח הבנה זו מכך שיש ברכה על הקידושין, אך על פי דברי הרא"ש ניתן לדחות ראיה זו.
⁷ כך מפורש בדברי הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות [ל"ת שנה]: "והקידושין מצוה וקניין באישה".